

І. Яковюк, заступник директора з наукової роботи НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

Особливості впливу наднаціональної організації на державний суверенітет країн-кандидатів та країн-сусідів (на прикладі Європейського Союзу)

Європейський Союз прийнято вважати відкритою організацією. Цей висновок підтверджує і аналіз установчих договорів. Однак відкритий характер об'єднання зовсім не означає, що ЄС не передбачає існування меж свого розширення. Аналіз установчих договорів і практики їх застосування, висловлювань керівників ЄС і представників національних урядів держав-членів дає підстави стверджувати, що Союз хоча і не визначив остаточні межі свого розширення, то принаймні усвідомлює факт їх існування. Відтак можна погодитися з думкою, що відкритість ЄС має супроводжуватися досить суттєвими обмеженнями¹.

Умови стосовно вступу до Європейських співтовариств/Європейського Союзу існували завжди, однак до того моменту, як постало питання про прийняття країн Центральної і Східної Європи, вони змістовно були визначені інакше. Договір про Європейське об'єднання вугілля та сталі (ст. 98), Договір про Європейське економічне співтовариство (ст. 237) і Договір про Євроатом (ст. 205)² містили фактично дублюючі норми, в яких зазначалося, що будь-яка європейська держава³ може подати заяву про приєднання до установчих договорів. Інші умови набуття членства, існування яких передбачали вказані статті установчих договорів, має право визначати Рада. Фактично вони могли виявитися неоднаковими для різних країн-кандидатів. Відсутність чітко прописаних умов набуття членства потенційно дозволяє навіть одній державі-члену загальмувати процес вступу будь-якої європейської держави до складу ЄС.

¹ Див.: Шишков Ю. В. Западноевропейская интеграция: современные тенденции развития и противоречия / Ю. В. Шишков. – М., 1980. – С. 51.

² Договори, учреждающие Европейские сообщества. Документы Европейского Союза : в 5 т. / редкол.: Ю. А. Борко (отв. ред.). – М., 1994. – Т. 1. – С. 93, 247–248, 381.

³ Єдиною умовою, яку на момент започаткування інтеграційного процесу було чітко закріплено в установчих договорах, є належність країни-кандидата до Європи, а точніше було б сказати – до європейської цивілізації. Саме на підставі невідповідності цій умові було відмовлено у вступі Марокко.

Підписання на початку 1990-х років низки європейських угод з пост-соціалістичними країнами поставило перед Європейським Союзом завдання стосовно приведення установчих договорів у частині правової регламентації набуття членства у ЄС у відповідність із новими якісними характеристиками, властивими інтеграційному об'єднанню, а також специфікою країн, які претендували на отримання членства в ньому. Головними новелами Маастрихтського договору (ст. 49 в Амстердамській редакції договору)¹ стало залучення до процесу прийняття рішення про прийом у члени ЄС Європейського парламенту, а також посилення на принципи свободи, демократії, поваги до прав людини і основних свобод, верховенства права, що є спільними для всіх держав-членів і повага до яких є обов'язковою умовою набуття членства. Запровадження в 1993 році спеціальних вимог — Копенгагенських критеріїв, що пред'являються до країн-кандидатів, зумовлене об'єктивною потребою, оскільки вперше передбачалося прийняти до складу Союзу держави, політичні, правові і соціально-економічні системи яких тривалий час функціонували в умовах принципово іншої системи координат.

Фундаментальний характер принципів, важливість їх неухильного дотримання підкреслюються їх визначенням як умови набуття членства в ЄС. При цьому слід наголосити, що обов'язкового характеру ці вимоги набули не лише для постсоціалістичних країн — Європейський Союз очікує їх виконання від будь-якої країни-кандидата².

Дискусії, які розгорнулися на початку XXI ст. щодо прийняття у ЄС Туреччини і визнання країн Південного Кавказу як таких, що відповідають поняттю «європейська держава», а відтак потенційно зберігають право набуття членства, збіглися у часі з розробкою проекту Конституції для Європи, а згодом і Лісабонських угод. Відтак у Євросоюзу виник привід у черговий раз здійснити спробу удосконалити нормативне визначення умов вступу до об'єднання. У результаті спочатку в Конституції для Європи змінюється викладення норми, що регулює умови вступу: «Союз відкритий для всіх європейських держав, які поважають його цінності і беруть на себе зобов'язання спільно проводи-

¹ Договір о Европейском Союзе // Европейское право : учеб. для вузов / под общ. ред. Л. М. Энтина. – М., 2002. – С. 550.

² Так, намагання Іспанії розпочати переговори про приєднання до Європейського економічного співтовариства свого часу зіткнулися з протидією Франції через відсутність в Іспанії демократичного громадянського суспільства і порушення прав і свобод людини (див.: Зимарин К. А. Стратегия интеграции испанского предприятия в западноевропейскую экономику : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.14 / Кирилл Александрович Зимарин. – М., 1997. – С. 9–10).

ти їх у життя» (п. 2 ст. I-1). Тобто Конституція передбачала замінити вимогу щодо відповідності «принципам» на відповідність «цінностям», до яких було віднесено: повагу до людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави і дотримання прав людини, включаючи права меншин. Крім того опосередковано фактично було вказано ще на ряд обов'язкових цінностей (плюралізм, відсутність дискримінації, терпимість, справедливість, солідарність і рівність чоловіків і жінок), які характеризують суспільство держав-членів, для яких вказані цінності є спільними (ст. I-2)¹.

Роль цінностей у процесі самоідентифікації об'єднаної Європи ще більш зросла після того, як набули чинності Лісабонські угоди, у яких відсутній такий критерій для набуття членства у ЄС, як вказівка на європейський характер держави (географічний критерій). Це стало зайвим доказом того, що політика розширення Європейського Союзу має на меті увібрати всі країни, що належать до європейської цивілізації, і поставити заслін перед країнами, які не відповідають цивілізаційному критерію.

Слід визнати, що процес визнання відповідності певної країни-кандидата Копенгагенським критеріям як умови набуття членства в ЄС значною мірою має суб'єктивний і політизований характер, під час якого держави-члени і Союз у цілому можуть керуватися не тільки і не стільки реальними здобутками країни-кандидата у процесі реформування суспільного життя, а й політичною доцільністю. Хоча умовою прийняття заявки до розгляду є відповідність країни-кандидата Копенгагенським критеріям, Союз інколи може більшою мірою зважувати на політичну кон'юнктуру. Колишній голова Європейської комісії Романо Проді, коментуючи розширення ЄС 2004 року, зазначив, що перед ним стояло завдання за десять років розширити Союз на п'ять держав, а він за чотири роки прийняв десять. виправдовуючи факт такого перевиконання, він визнав, що до цього кроку Європейський Союз примусила історія: рішення іноді мають прийматися тоді, коли для цього з'явилися можливості².

Європейський Союз здатний впливати на суверенітет країн-сусідів, які прагнуть набути членства, але щодо перспектив вступу яких Союз

¹ Конституція Європейського Союзу: Договір, устанавлюючий Конституцію для Європи (с коментарієм) / отв. ред. С. Ю. Кашкин ; пер. А. О. Четверников. – М., 2005. – С. 99.

² Что будет с Европейским Союзом к 2025 году? [Електронний ресурс] // Вся Европа.ru: Интернет-журнал. Вып. 11 (27). – 2008. – Режим доступу: <http://www.mgimo.ru/alleurope/2006/27/problem-eu2025.html>

не визначився. «Східне партнерство» — це складова оновленої європейської політики сусідства (далі — ЄПС), що була запроваджена у 2004 році¹. Хезер Гребб зазначає, що процес європеїзації країн, які знаходяться на периферії ЄС, має потужний ефект переважно завдяки використанню інститутами Союзу принципу кондиціональності, під яким він розуміє сукупність засобів перетворення правлячих структур, економіки і громадянського суспільства країн-кандидатів відповідно до стандартів Союзу, що вмонтовані в процедуру набуття членства в ЄС². Головний зміст моделі кондиціональності полягає у досягненні такого співвідношення витрат і вигоди, у результаті якого внутрішні зміни стають відповіддю країн-кандидатів на матеріальні і соціальні блага, запропоновані ЄС³.

ЄПС запроваджувалася з метою створення на південь і схід від нових кордонів ЄС зони стабільності, миру і добробуту шляхом налагодження довготривалих відносин із сусідніми країнами. Вона покликана не допустити виникнення нової лінії розподілу між розширеним Європейським Союзом та його сусідами і надати можливість останнім брати участь у привілейованих відносинах, які будуватимуться на взаємному визнанні спільних (насправді — європейських) цінностей. Глибина цих відносин залежатиме від того, наскільки ефективно втілюватимуться ці цінності країнами-сусідами. При цьому ЄПС жодним чином не пов'язана з процедурою набуття членства⁴.

Європейський Союз пішов на диференціацію свого ставлення до різних груп країн-сусідів, проявом чого стало створення «Європейсько-Середземноморського партнерства» (ЄСП, Барселонський процес), запровадження Процесу стабілізації та асоціації для Балкан, ініціювання «Східного партнерства». Разом з тим слід зазначити, що вказані

¹ Уперше концепція ЄПС була викладена у зверненні Комісії «Ширша Європа» у березні 2003 р.

² Grabbe Healter. Europeanization Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process / Healter Grabbe // Featherstone K., Radaelli C. (eds). The Politics of Europeanisation. — Oxford, 2003. — P. 309–310.

³ Мова йде про фінансову і технічну допомогу, доступ до ринку ЄС, інституційні зв'язки і пропозицію розпочати переговори про вступ (див.: *Европеизация и разрешение конфликтов: конкретные исследования европейской периферии* / Б. Коппитерс, М. Емерсон, М. Хейссен і др.; коммент. Н. Попеску, Г. Нодиа : пер. с англ. — М., 2005. — С. 33).

⁴ Аналіз переліку держав (Алжир, Білорусь, Вірменія, Грузія, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Лівія, Молдова, Марокко, Сирія, Туніс, Україна та Палестинська автономія), на які поширюється дія ЄПС, дає підстави зробити висновок, що більшість із них у принципі не можуть бути членами об'єднаної Європи.

програми не передбачають запровадження якісно нового рівня відносин із Союзом, а лише спрямовані на поліпшення зв'язків між самими сусідами під наглядом Союзу і відповідно до його вимог, а також забезпечення інтересів самого Союзу в сфері енергетичної безпеки. Отже, пропозиція щодо «Східного партнерства» свідчить скоріше про таке. По-перше, з кожним новим етапом розширення Європейський Союз стає все менш однорідним у політичній, економічній, соціальній та культурній сферах, що загрожує йому втратою функціональності та ефективності. Вступ нових членів тільки ускладнить ситуацію. Якщо стосовно України такі пояснення не наводяться, то щодо Туреччини неодноразово наголошувалося, що вступ такої великої за чисельністю населення країни призведе до кризи у побудові інституційного механізму ЄС і втрати його функціональності. Слід враховувати, що в механізмі функціонування влади в ЄС принципове місце відведено питанню про квоту кожної держави в складі інститутів ЄС і кількість голосів, що вона має під час прийняття рішень. Традиційно ключове становище в ЄС займають Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія, Іспанія. Це дозволяє великим державам за підтримки країн Бенілюксу доволі легко проводити свої рішення за процедурою кваліфікованої більшості голосів. Унаслідок останніх розширень і вступу до ЄС постсоціалістичних країн розподіл сил в ЄС змінився. Так, до числа великих держав увійшла Польща, яка за кількістю місць у Європарламенті займає тепер шосте місце, впритул наблизившись до Іспанії. У цілому нові члени ЄС із соціалістичним минулим отримують в Європейському парламенті 194 із 751 місця¹. Вступ України², а тим більше Туреччини³ остаточно позбавить великі держави, і передусім тандем Франція — Німеччина, монополії на проведення своїх рішень. Ще більшу «небезпеку» для старих членів ЄС може становити гіпотетичний альянс нових членів ЄС, позиція яких багато в чому не збігається із позицією Франції та Німеччини стосовно підходів до реформування ЄС і перспектив його розвитку. З урахуванням вищенаведених аргументів можна зробити висновок, що ЄС майже досягнув меж свого розширення⁴.

¹ Европейский Союз : основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями. – М., 2008. – С. 116, 140.

² У разі вступу за чисельністю населення Україна мала б отримати кількість місць, майже як Італія.

³ Туреччина, у свою чергу, мала б зайняти друге після Німеччини місце за кількістю голосів.

⁴ Хоча, ймовірно, ще відбудеться прийняття «малих» Балканських країн, які суттєво не змінять розклад сил в ЄС.

По-друге, країни, для яких передбачене «Східне партнерство», представляють для ЄС перспективні ринки збуту продукції, а також вагому частину інфраструктури (передусім, транзитні газо- і нафтогони), що здатна суттєво впливати на економічну ситуацію в Євросоюзі¹. За сучасних умов доступ до ресурсів, особливо енергоносіїв, розглядається як один із ключових аспектів глобальної торговельної стратегії Союзу. Саме тому ЄС виступає з ініціативою в рамках «Східного партнерства» сприяти розвитку регіональних ринків електроенергії, енергоефективності та відновлюваних джерел енергії; розвитку Південного енергетичного коридору. Тому не дивно, що найбільш значну і детально виписану частину програми «Східного партнерства» «Енергетична безпека» винесено в самостійний розділ, який відокремлено від розділу, присвяченого економіці. Цілі енергетичної безпеки полягають у реалізації довгострокової стратегії енергозбереження і транзиту; регіональній інтеграції енергетичної інфраструктури країн «Східного партнерства»; повній інтеграції енергетичного ринку України з ринком ЄС, пріоритетом якої є реабілітація мережі нафтового і газового транзиту в Україні, включаючи здійснення моніторингу поставок; конвергенція енергетичної сфери Азербайджану з енергетичним ринком ЄС та її інфраструктурна інтеграція в ЄС; кооперація вуглеводневого транзиту Білорусії з ЄС і реформи в енергетичному секторі Білорусії. Існує і зворотний зв'язок, свідченням чого є інвестиційні програми країн ЄС, надання заїмів, запровадження системи довгострокового впливу на розвиток української економіки, передусім банківської сфери. Разом з тим, аналізуючи характер співпраці ЄС і країн-сусідів, зокрема з Україною, в економічній сфері, слід вказати на таке. При обговоренні змісту угод про вільну торгівлю нового покоління з країнами-сусідами керівники ЄС і провідних держав-членів, зокрема Франції, все частіше висловлюють пропозиції, які полягають у створенні Сусідського економічного співтовариства, що являє собою мережу двосторонніх поглиблених угод про вільну торгівлю, як довгострокову мету. Ця ідея офіційно відображена у недавньому повідомленні як щодо «Східного партнерства»², так

¹ Газова «війна» Росії з Україною у січні 2009 р. довела енергетичну уразливість Європи і значущість України і Білорусії як країн-транзитерів, а Азербайджану як альтернативного постачальника газу для забезпечення енергетичної безпеки ЄС.

² Даріус Жеруоліс. Угода про асоціацію між Україною та ЄС та її складова щодо вільної торгівлі як етап процесу європейської інтеграції: майбутня угода у порівняльній перспективі // Зона вільної торгівлі між Україною та ЄС як інструмент європейської інтеграції та внутрішніх реформ : доповідь на конф. ; Верхов. Рада України, 9 квіт. 2009 р., Київ.

і щодо відносин із Туреччиною¹. Можна констатувати, що інтересам країн ЄС і Євросоюзу в цілому відповідає включення країн, що залучаються до «Східного партнерства», в зону їхнього преференційного економічного впливу, закріплення в них своїх бізнесових позицій.

По-третє, Європейський Союз занепокоєний проблемою нелегальної міграції. У результаті останнього розширення кордони ЄС суттєво просунулися на Схід і межують тепер із Білорусією, Молдовою, Україною. Відповідно ЄС зацікавлений у реалізації програми інтегрованого управління кордонами. Програма «Східне партнерство» передбачає з цією метою укладення «договорів мобільності та безпеки», які сприятимуть простішому легальному перетину кордону ЄС, посилюючи при цьому заходи, спрямовані на боротьбу з корупцією, організованою злочинністю та незаконною міграцією. Ці договори передбачатимуть приведення системи притулків до стандартів ЄС і створення інтегрованих структур управління кордонами з остаточною метою запровадження безвізового режиму для всіх країн-партнерів, залучених до цієї співпраці.

По-четверте, Європейський Союз вочевидь занепокоєний відновленням імперських амбіцій Росії, а тому, не маючи змоги прийняти Україну, Молдову і Білорусь до свого складу (або не бажаючи це зробити), він намагатиметься зміцнити свої позиції у вказаних республіках шляхом їх включення до різного роду програм під своєю егідою², намагаючись таким чином Росії, що вони перебувають у зоні його інтересів, а відтак ЄС не буде байдуже спостерігати за її намаганнями повернути свій вплив у них. Так, Комісар ЄС із зовнішніх зносин і Європейської політики сусідства Беніта Ферреро-Вальднер зазначала, що на безпеку та стабільність ЄС впливають події, що відбуваються у Східній Європі та на Південному Кавказі. Як наслідок політика Союзу щодо цих

¹ Президент Франції, заперечуючи проти вступу Туреччини до ЄС, пропонує їй приєднатися до Середземноморського союзу (див.: Н. Саркози нашел альтернативу вступленню Турції в ЕС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://top.rbc.ru/politics/06/05/2009/299153.shtml>). У свою чергу канцлер ФРН А. Меркель вважає, що немає сенсу постійно розширювати межі ЄС, якщо це заважатиме Союзу нормально функціонувати. На її думку, Туреччині варто запропонувати привілейоване партнерство з ЄС, а не повноцінне членство (див.: Меркель и Саркози не приветствуют вступление Турции в ЕС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epochtimes.ru/content/view/24545/2/>).

² Показово, що саме після подій на Кавказі Європейська Рада звернулася 1 вересня цього року до Європейської комісії з проханням надати свою пропозицію щодо змісту програми «Східне партнерство» раніше, ніж це передбачалося спочатку.

країн повинна бути сильною, активною та недвозначною. ЄС має продовжити ефективне використання спеціально розроблених програм на новому рівні та додати їм вагомого багатостороннього виміру¹.

Враховуючи вищенаведене, слід визнати, що реалізація програми «Східне партнерство», безумовно, сприятиме певним чином наближенню її учасниць до стандартів ЄС, поліпшить взаємодію між ними, проте насправді значно більшу користь від її виконання матиме Європейський Союз.

При обговоренні проблеми впливу Європейського Союзу на суверенітет країн-кандидатів важливе місце посідає питання щодо строків. На перший погляд, немає значної проблеми в тому, через скільки років країна вступить до ЄС. Та насправді строк вступу має значення, як і питання, чи вступить взагалі, а якщо так, то якого статусу вона набуває в підсумку в цьому міждержавному об'єднанні. Актуальності питанню щодо строків вступу надає досвід Туреччини, яка оформила заявку на вступ до Європейського економічного співтовариства в 1959 р., підписала договір про асоціацію в 1963 р., подала заявку на вступ до ЄС у 2005 р., але й досі не отримала відповіді стосовно будь-яких конкретних перспектив набуття членства в ЄС. Ця ситуація не здавалася б такою дивною, якщо не враховувати, що Туреччина входить до складу НАТО і Ради Європи, до членства в яких ставляться в цілому аналогічні вимоги, що й до членства в ЄС.

Розібратися в ситуації, яка складається навколо членства в ЄС окремих держав — сусідів Союзу, допомагають не стільки підписані договори і декларації, скільки висловлювання окремих політиків Союзу і провідних держав — членів ЄС. Так, колишній голова Європейської комісії Романо Проді, коментуючи результати Вашингтонського саміту двадцяти провідних країн світу, присвяченому подоланню економічної кризи, заявив, що політика добросусідства передбачає, що навколо Європи на Сході і Заході існуватиме ряд країн, з якими ЄС із часом зможе мати спільні — економіку, торгівлю, культуру тощо, за винятком державних (наднаціональних) інститутів — Європейського Парламенту, Європейської Ради, Європейської Комісії. Це пов'язано з тим, що Європі потрібні кордони, а тому повинно бути чітке уявлення про те, де європейці хочуть добиватися створення об'єднаної Європи².

¹ Див.: Східне партнерство – нова амбітна глава у відносинах ЄС зі східними сусідами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gurt.org.ua/news/recent/1029/>; http://ec.europa.eu/external_relations/eastern/index_en.htm

² Горюхин А. Что будет с Европейским Союзом к 2025 году? [Електронний ресурс] / А. Горюхин. – Режим доступу: <http://www.mgimo.ru/alleurope/2006/27/problem-eu2025.html>

Отже, з часом може виникнути, якщо вже не виникає, ситуація, коли навколо ЄС утвориться певна зона (фактично, буферна) із держав, які будуть тісно прив'язані до Союзу, оскільки опиняться в межах створеного ним без їх участі правового, економічного, соціального, культурного та інформаційного поля, але при цьому опиняться в ролі не рівноправного суб'єкта формування спільної політики, а об'єкта, якому відводиться роль виконавця правил, прийнятих у Європейському Союзі.

У дослідженнях особливостей реалізації державного суверенітету в умовах європейської інтеграції науковці традиційно оминають увагою питання про здатність Європейського Союзу опосередковано впливати на суверенітет країн-кандидатів та держав — сусідів ЄС ще й в інший спосіб. Мова йде про країни, що мають «заморожені» сецесійні конфлікти¹. При цьому механізми такого впливу і його наслідки можуть суттєво відрізнятися. Слід зазначити, що Європейський Союз інколи може сприяти вирішенню сецесійного конфлікту, маючи на меті повернення сепаратистського утворення до складу офіційно визнаної держави. Для таких держав, як Боснія і Герцеговина, Грузія, Кіпр, Молдова можливість набуття членства в ЄС розглядається як найбільш дієвий засіб відновлення територіальної цілісності і реалізації державного суверенітету на всій території країни. Для того щоб сприяти розв'язанню конфлікту, Союз пропонує учасникам конфлікту певні блага, заради яких політичні та економічні еліти кожної зі сторін будуть готові зробити певні поступки назустріч одна одній. Більш тісні стосунки з ЄС, і особливо вступ до нього, становить безумовну цінність для всіх учасників конфліктів у Балканському регіоні, а також для обох складових Кіпру. Саме ситуацію навколо воз'єднання Кіпру було обрано ЄС, аби довести дієвість своєї політики європеїзації.

За загальним правилом, країна не можна стати членом ЄС, маючи неврегульовані внутрішні конфлікти². Однак Європейський Союз, виходячи зі стратегічних пріоритетів, неодноразово порушував вироблені ним правила в одних випадках і наполягав на їхньому суворому дотриманні в інших. Так сталося у випадку з Кіпром, коли одна зі

¹ Наприклад, Боснія і Герцеговина, Грузія, Азербайджан, Кіпр, Молдова, Сербія.

² Міністр закордонних справ Франції Бернар Кушнер, коментуючи прагнення Сербії набути членства в ЄС, нагадав, що в ЄС неможливо вступити, маючи невирішені етнічні конфлікти і релігійну роздробленість. Франція висунула Сербії умову, згідно з якою вона має погодитися на незалежність Косова заради перспективи отримання членства в ЄС [Електронний ресурс] // GZT.ru. – Режим доступу: <http://www.gzt.ru/world/2007/07/12/165459.html>

сторін конфлікту — Республіка Кіпр була прийнята до складу ЄС, що якісно змінило її статус на переговорах з Північним Кіпром. Із цього моменту членство в ЄС перетворилося на благо (мету), отримати яке Північний Кіпр не може без об'єднання з Республікою Кіпр¹. Унікальність кіпрської ситуації полягає ще й в тому, що в політиці європеїзації більш ніж Північний Кіпр зацікавлений його головний покровитель (спонсор) — Туреччина. Враховуючи цей факт, Союз у цілому і провідні держави-члени зокрема здійснюють послідовний тиск², який інколи нагадує шантаж, на Туреччину з метою здійснення останньою впливу на Північний Кіпр, аби розв'язати конфлікт і створити єдину державу. Розвиток ситуації навколо Кіпру довів, що процес європеїзації може змінювати уподобання суб'єктів міжнаціональних конфліктів і створювати попередні умови для того, аби сецесіоністська сторона конфлікту погодилася б на співіснування в межах однієї держави. Аналізуючи цю ситуацію, Н. Попеску робить такі висновки: розділена держава може успішно розвивати стосунки з ЄС і навіть набути членства у ньому (однак лише за умови зацікавленості в цьому Європейського Союзу. — *І. Я.*); тісна взаємодія держави з Союзом, особливо якщо вона стала членом ЄС, робить її більш привабливою для сецесіоністської сторони конфлікту; важливого значення набуває не стільки переговорний процес між конфліктуючими сторонами, скільки позитивна динаміка змін в одній із них, які відбуваються під впливом європеїзації, унаслідок чого «вага» даної сторони в переговорному процесі зростає; за умови міжнародної підтримки і внутрішньої готовності щодо здійснення реформ економічний прогрес може бути досягнутий навіть тоді, коли значна частина економічного потенціалу не контролюється тією стороною конфлікту, яка представляє офіційно визнану владу³.

У цілому ситуація навколо кіпрського конфлікту свідчить, що Євросоюз займає послідовну позицію, яка полягає в об'єднанні двох складових Кіпру в рамках однієї суверенної держави. Аналогічну по-

¹ Остання як держава – член ЄС може на будь-якому етапі заблокувати не тільки інтеграційні ініціативи Північного Кіпру, а й Туреччини, яка його опікує.

² Засоби тиску, що використовуються, доволі різноманітні. Не останнє місце в них займає фінансова допомога. У випадку з Туреччиною мова йшла про 500 мільйонів євро, які тільки в 2007 році Європейська комісія збиралася надати їй в рамках «Інструменту передвступної допомоги».

³ Європеїзація і разрешення конфликтов: конкретные исследования европейской периферии / Б. Коппитерс, М. Емерсон, М. Хейссен и др.; коммент. Н. Попеску, Г. Нодиа : пер. с англ. – М., 2005. – С. 281.

літику він проводить і стосовно Боснії і Герцеговини. Так, у 2005 р. Союз розпочав переговори про асоціацію з Боснією і Герцеговиною. У грудні 2007 р. він спочатку підписав Попередню угоду про асоціативне членство, в якій визначив низку вимог (проведення політичної реформи, необхідність розслідування і доведення до суду військових злочинів часів міжетнічного конфлікту 1992–1995 р.), реалізація яких дасть підстави підписати Договір про асоціацію. У 2008 р. було підписано Тимчасову угоду про зону вільної торгівлі між ЄС і Боснією та Герцоговиною, яка мала діяти до підписання Договору про асоціацію і стабілізацію, який відкривав шлях до набуття статусу держави — кандидата в члени ЄС. Однак підписання самого договору про асоціацію Союз обставив низкою вимог, передбачених попередньою угодою, головною з яких є законодавче реформування поліцейської системи з метою об'єднання сербської і хорватської поліції в єдину структуру. Лише в результаті виконання боснійською стороною усіх указаних вимог ЄС стало можливим підписання 16 червня 2008 р. Договору про асоціацію і стабілізацію.

Використання угод про асоціацію з ЄС як стабілізаційного механізму для Балкан було сприйнято в Молдові як сигнал, згідно з яким процес інтегрування може бути в певних випадках за бажанням Європейського Союзу підтриманий безвідносно до необхідності кінцевого врегулювання сецесійного конфлікту. Однак, на відміну від Кіпру і Балканських країн, ситуація з Молдовою є принципово іншою. Політична еліта і населення Придністров'я зорієнтоване не на Захід (ЄС), а на відносини з Росією, яка у свою чергу не тільки не прагне набути членства в ЄС (що відрізняє її від Туреччини в кіпрському конфлікті), а й намагається відновити свої позиції на пострадянському просторі, створивши за зразком ЄС наднаціональне євразійське об'єднання. Крім того, енергетично залежний від Росії Європейський Союз вимушений дуже виважено проводити політику європеїзації на своїх східних кордонах. Відтак політика кондиціональності і соціалізації Європейського Союзу стосовно даного сецесійного утворення на сучасному етапі в принципі не може дати позитивного результату. Тому, доки Росія буде зацікавлена в існуванні «суверенітету» сепаратистської території, ситуація з відновленням суверенітету Молдови над Придністров'ям (аналогічний висновок можна зробити і стосовно відносин Грузії з Абхазією та Південною Осетією) завдяки налагодженню більш тісних стосунків з ЄС не може дати в найближчій перспективі позитивних результатів.

Аналіз впливу ЄС на країни-кандидати дозволяє дійти висновку, що політика європеїзації, здійснювана Європейським Союзом, може не тільки сприяти відновленню суверенітету, а й перешкоджати його збереженню у країнах із сецесійними конфліктами, про що свідчить ситуація із Сербією. Європейський Союз послідовно проводив політику не лише підтримання сепаратистських прагнень косовських албанців, але фактично всіляко підтримував вихід Чорногорії зі складу єдиної із Сербією держави. Після приходу до влади в Сербії демократичних сил було взято курс на інтеграцію країни до ЄС. З боку останнього окрім традиційних умов щодо вступу було визначено: арешт військових злочинців та їх передача Міжнародному трибуналу для колишньої Югославії (МТКЮ); відкриття архівів для слідчих трибуналу; і найголовніше — вирішення проблеми статусу Косова до вступу Сербії в Євросоюз. Показово, що остання вимога, яка фактично означала втрату суверенітету Сербії над частиною своєї території, з якою пов'язаний історичний процес самоідентифікації сербського народу, означала для міністра закордонних справ Франції Б. Кушнера лише «виконання деяких формальностей»¹. Слід зазначити, що Євросоюз і переважна більшість держав-членів зайняли позицію підтримки одного з учасників сецесійного конфлікту — косовських албанців, а також їх покровителя — держави-спонсора Албанії (знову ж таки на відміну від Туреччини у кіпрському конфлікті), з якою Європейський Союз на початку 2009 р. підписав Договір про асоціацію і стабілізацію, що дало їй змогу 28 квітня 2009 р. подати заявку про вступ до ЄС. Закономірним результатом політики ЄС стало визнання самопроголошеної Республіки Косово, що породило проблему втрати Сербією суверенітету над частиною території.

Стосовно Сербії ЄС традиційно проводить політику «батога й пряника». Європейський Союз задекларував намір розпочати перемовини із Сербією і Чорногорією щодо підписання Договору про асоціацію і стабілізацію ще у квітні 2005 р. Ці переговори були перервані у травні 2006 року через недостатньо ефективну співпрацю Сербського керівництва з МТКЮ. У квітні 2008 р. Євросоюз підписав із Сербією Перехідну торговельну угоду, дія якої була заблокована урядом Нідерландів через недостатню, на його думку, співпрацю з Міжнародним трибуналом. Як бонуси за виконання вимог ЄС Сербії пропонувалося

¹ Франція поставила Сербії умови расстаться с Косово ради перспективы вступления в ЕС [Електронний ресурс] // GZT.ru. Режим доступу: <http://www.gzt.ru/world/2007/07/12/165459.html>

сто вісімдесят дев'ять мільйонів євро у 2007 р. в рамках «Інструменту передвступної допомоги»¹, введення безвізового режиму з ЄС із 2010 р. У січні 2008 р. міністри закордонних справ ЄС через вето Нідерландів і Бельгії не змогли дійти згоди щодо Договору про асоціацію і стабілізацію із Сербією. Як наслідок, аби не допустити перемоги на виборах проросійськи налаштованого кандидата Томіслава Ніколіча, Європейський Союз вимушений був запропонувати Сербії до того невідомий договірний практиці ЄС документ під назвою «Тимчасова політична угода про співпрацю між ЄС і Сербією для створення рамок, які сприятимуть розвитку політичного діалогу і вільній торгівлі, лібералізації візового режиму і освітньому співробітництву». У березні 2008 р. Голова Європейської комісії Ж. М. Баррозу заявив про те, що Сербії буде запропоновано членство в ЄС, але поряд і одночасно із Косово як країною-кандидатом. Із рештою 29 квітня 2008 р. Сербія підписала Договір про асоціацію і стабілізацію з ЄС, а 19 грудня 2009 р. вона подала офіційну заявку на вступ до Європейського Союзу, що, зважаючи на послідовну позицію останнього стосовно Косова, має забезпечити цивілізований і підконтрольний Євросоюзу поділ донедавна єдиної держави. При цьому, враховуючи необхідність ратифікації даного договору усіма державами-членами, можна передбачити, що цей процес для Сербії не буде легким.

Проведений аналіз взаємовідносин Європейського Союзу з країнами-кандидатами і державами-сусідами дозволяє дійти висновку, що наднаціональна організація влади здатна здійснювати суттєвий вплив, що має, як правило, опосередкований характер, на суверенітет даних категорій держав. Політика ЄС щодо надання членства країнам, з якими він межує, використовується Союзом для забезпечення національних інтересів і безпеки держав-членів та об'єднання в цілому. При цьому така політика ЄС суттєво впливає на зміст і напрями здійснюваних у країнах-кандидатах і державах-сусідах економічної, політичної, адміністративної й правової реформ, а також зовнішньополітичну діяльність. При цьому вплив Союзу залежно від його інтересів може сприяти забезпеченню державного суверенітету держав, що мають сецесійні конфлікти, в одних випадках, і підривати його — в інших.

¹ Чапай А. Балканская перспектива. ЕС поощряет и выдвигает условия странам региона [Електронний ресурс] / А. Чапай. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/191152/>